

KRITIKA INTUITÍVNEHO REALIZMU

(Príspevok k teórii poznania)

Igor HRUŠOVSKÝ

Ústredná téza intuitívneho realizmu, zastávaného na Slovensku od roku 1942 univ. prof. L o s s k ý m (*Kritika noetiky R. Carnapa s hľadiska ideálu poznania*, Filozofický zborník V, 1944, s. 98-136) a od toho istého roku aj jeho asistentom Dr. J. D i e š k o m (1. rozmnožená prednáška *Kritický alebo intuitívny realizmus?* (K sporu o realizmus v súčasnej noetike), 1943, 2. *Problém intuitivizmu v súčasnej noetike*, Filozofický zborník IV, 1943, s. 57-88, 3. *Kritický či intuitívny realizmus?* Filozofický zborník V, 1944, s. 136-150, 4. *Kritický či intuitívny realizmus*, Bratislava 1944), znie takto: »vynazierame skutočnosť priamo v origináli tak, ako ona skutočne existuje nezávisle na našom vedomí...« (1), »vo vedomí je aj sám vonkajší, nami poznávaný predmet, a to tak, ako je vonku mimo nás« (2, s. 81), »i tzv. zmyslové kvality nie sú subjektívne, ale objektívne vo - alebo na veciach« (1). »Naivný realizmus a s ním i stanovisko realizmu prirodzeného a intuitívneho pripisuje objektívnu existenciu i kvalitám predmetov, kým stanovisko kritické popiera túto objektívnosť alebo úplne, alebo čiastočne« (4, s. 58). »Rozumie sa, pritom je nevyhnutné priznať, že farby, zvuky, teplo, chlad a podobné zmyslové vlastnosti nie sú psychickými stavmi subjektu, ako sa myslelo od čias Galilea, Hobbesa, Descartesa, ale vlastnosti samých materiálnych procesov, ako to hlásala stredoveká filozofia« (Losskij, s. 99).

Tu sa ponúka otázka, aký je vedecký podklad tejto ústrednej tézy intuitívneho realizmu. Takýto podklad sme nikde nenašli. Miesto toho sme sa na viacerých miestach dočítali, že k nej viedla obava, že kritickorealistickej tézy pri dôslednom uvažovaní vedú do číreho subjektivismu a fenomenalizmu a že tak absolútne ohrozujú objektívnosť našich poznatkov. Prekážkou tejto objektívnosti je vraj subjektívnosť smyslových kvalít. Odporúča sa jej teda vyhnúť.

Podľa intuitívneho realizmu tertium (téza, že zmyslové kvality sú závislé aj od percipujúceho subjektu aj od percipovaného objektu) non datur: aleba vraj platí, že skutočnosť nazeráme apodikticky bezpečne priamo v origináli, alebo sa utopíme v mori subjektivismu a solipsizmu. Musíme sa vraj rozhodnúť pre stanovisko intuitívneho realizmu, lebo ináč objektívnosť našich poznatkov nevyhnutne »stroskotáva práve na subjektívnosti zmyslových kvalít« (Dieška 4, s. 93). Ako vidíme, intuitívny realizmus skrsol z o b a v y pred predpokladanými dôsledkami ústredných téz kritického realizmu.

Podľa nášho náhľadu však sama obava pred týmito dôsledkami ešte nezaručuje vedeckú oprávnenosť noetiky intuitívneho realizmu. Prizríme sa teda na pokus o zdôvodnenie tejto noetiky, ktoré jediné podmieňuje jej platnosť či neplatnosť. O tom sa však v uvedených štúdiách veľa nedozvedáme. Citujme aspoň z toho mála,

čo sme našli: »ak daltonista vidí červené jablko šedo, tak isto zase vidí tisíce pozorovateľov s normálnym zrakom jablko červeným. Rozhodovať na základe takýchto faktov hneď v prospech subjektivismu nášho poznania a zavrhnúť každú objektivnosť zmyslových kvalít, je rovnaký postup, ako podľa jedného krivajúceho človeka, ktorého stretávame na ulici, usudzovať, že všetci ľudia sú kriví« (1). Krivé je však zjavne samo toto dôvodenie, lebo vlastný a rozhodujúci problém je, či červená farba jablka, videná normálnym zrakom, jestvuje nezávisle od pozorovateľa. Intuitívny realizmus túto otázku zodpovedá kladne. Ináč je však všade notoricky známe, ako vzniká pocit farby, alebo ako je podmienený zvuk. Z toho vyplýva, že poznanie vonkajších predmetov je s p r o s t r e d k o v a n é jednak fyzikálne (elektromagnetické, vzduchové vlny atď.), jednak zmyslami. Dieška si však pokojne tvrdí, že »z viazanosti aktov poznania na fyziologické a iné procesy nenasleduje nijako... sprostredkovanosť poznania« (4, s. 81). Propagátor intuitívneho realizmu Dr. P. G u l a (*K noetickej a metodologickej orientácii našej vedy*, Slovák XXVI, 27. a 29. II. 1944) argumentuje v tejto súvislosti takto: »Pri uvedomení napr. stromu, ktorý vidím, pôsobenie svetelných vln, podráždenie sietnice a vzruch ním spôsobený nie sú príčinou, ale len podmienkou uvedomenia si toho stromu. Toto podráždenie iba obráti akt pozornosti na dotýčny strom, ktorý sa tým stáva uvedeným.« Živú pozornosť dotýčenému reálnemu stromu však môžeme venovať iba potiaľ, kým tá »podmienka« trvá. Rozumie sa, že »sa neobraciam svojou pozornosťou na psychický strom vo svojom subjekte«, lež na skutočný strom, no to môžem iba vtedy, keď je osvetlený, čiže kým trvá kauzálne sprostredkovanie. V dôsledku toho nenazerám ho »priamo v origináli tak, ako on skutočne existuje nezávisle na našom vedomí«.

Prof. Losskij vyslovil presvedčenie, že »naše poznanie je *bezprostredné pozorovanie* skutočnosti, ale na rozdiel od božskej vševedúcnosti má *fragmentálny charakter*: to je rozdiel *kvantitatívny*, ale nie *kvalitatívny*. V skutočnosti poznáme predmety v origináli, tak, ako existujú, nezávisle od našich aktov poznávania...« (s. 101) a vzápätí vraví, že »predmet v celej svojej úplnosti môže byť nami poznaný« (s. 130) a že môžeme z neho poznať viac, než nám sprístupňujú zmysly. Je však pravda, že by vedomie mohlo obsiahnuť originálnu a ontologickú kvalitu reálnych predmetov? Na to môže dať odpoveď iba analýza poznávacích funkcií a ich genetický rozbor. A táto odpoveď je negatívna. V skutočnosti môžeme chápať a uvedomovať si iba z m y s l o v é kvality predmetov a ich vzťahy. Naše empirické poznatky, vedecky systematizované, môžu, pravda, do istého stupňa zodpovedať štruktúre reálnej skutočnosti. No nemôžu ju poňať v jej podstate, lebo to nedovoľuje špecifická odlišnosť poznávacích funkcií od ontologickej kvality reálnej skutočnosti.

No je tu ešte problém samej existencie tejto vonkajšej skutočnosti. Podľa Diešku »správnosť dôkazov existencie vonkajšieho sveta závisí len od toho, či a nakoľko jednotliví autori pripúšťajú bezprostrednosť poznania buď samého princípu kauzality alebo vnemového zmyslového zážitku. Bez tejto požiadavky existenciu vonkajšieho sveta dokázať a uhájiť nemožno« (4, s. 67). Ďalej vytyka kritickému realizmu, že vychádza z »neistých predpokladov, ktoré môžu mať nanajvýš

cenu hypotéz, ale nie sú nijako apodiktický dôkazom« (4, s. 82). V problematike existencie vonkajšej reality však ide o empirické, a nie apodiktické dôkazy, o ktorých môže byť reč iba v oblasti formálnej logiky a matematiky. Naporúdzi je celý rad závažných okolností, ktoré odôvodnene nasvedčujú existencii reality. Vede nás k tomu dvojité pociť hmatový, ohraničený obrysami tela, fakt, že skutočné predmety majú vlastnú zákonitosť, ktorá umožňuje skúsenosti odhadnúť do budúcnosti, fakt, že naše poznanie sa v dialektike teórie a skúsenosti čoraz viac zdokonaľuje a že je čoraz adekvátnejšie reálnej skutočnosti, že sa zdokonaľuje náš systematický výklad skúsenosti, ďalej fakt, že skutočné predmety možno odlišiť od neskutočných toho istého predmetného druhu (sen, halucinácia) a že sú intersubjektívne, atď. Ad vocem problému intersubjektívnosti je známe, že zmyslové kvality, ktoré sú vlastne prívátne, počas vývinu vedeckého poznania boli postupne nahradzované kvantitatívnymi vzťahmi, ktoré sú v pravom zmysle slova povahy intersubjektívnej. No dokonale ich nahradiť nemožno a ani fyzik nie je schopný sa celkom obísť bez jazyka introspektívnej deskripcie. Medzi hovorovým jazykom a jazykom fyzika je celá séria technických jazykov v intersubjektívnom viac-menej širokom zmysle. Tieto jazyky majú intersubjektívny zmysel pre všetkých, ktorí nimi hovoria, pretože im dovoľujú logicky koordinovať akcie. Nemožno ich priamo transformovať na intersubjektívny jazyk, ktorý vyslovuje iba štruktúru predmetov a necháva bokom ich kvalitatívny obsah. Podľa dohody označujeme ako radosť pociť, ktorý vyvoláva oznámenie dobrej noviny; ide totiž o tie isté okolnosti fyzické i psychické. Takto možno konštituovať intersubjektívny introspektívny jazyk. Intersubjektívnosť introspektívneho jazyka je podmienená nepochybne analogickými okolnosťami fyzickými a psychickými.

Ako vidno, problém existencie vonkajšej skutočnosti je empirický, pri ktorom nemôže ísť o nijaký apodiktický dôkaz, lež práve o empirický. V tejto súvislosti možno súhlasiť s J. G r e d t o m (*Unsere Aussenwelt*, Innsbruck 1921), že »samy veci hmatáme, chutnáme, čucháme, vidíme a čujeme« (4, s. 75). To však znamená len toľko, že tieto zmyslové kvality sú spoločným výsledkom stretnutia predmetu i subjektu a že ich nenazeráme priamo v origináli.

Podľa nášho náhľadu, ak sú konkrétne pojmy priliehavéjšie javovej rovine, abstraktnejšie pojmy a teoreticky diferencovanejšie sústavy sú adekvátnejšie štruktúre reality. Je to špecifická adekvácia, lebo vyjadruje zákonitosti jestvovania vonkajšej reality, a nie jej ontologickú podstatu či kvalitu, ktorú ľudské vedomie nemôže obsiahnuť, ako vyplýva z rozboru jeho funkcie a ako je to determinované historickými podmienkami vývinu inteligencie.

Teoretické sústavy, pravda, poskytujú aspekt, z ktorého možno interpretovať javovú rozmanitosť sveta. Rozumenie sa, o objektívnosti a adekvátnosti teoretickej roviny možno usudzovať iba v prípade, ak máme pred sebou sústavu poznania, ktorá prešla dlhým vývinom dialektickej súhry teórie a konkrétnej skúsenosti. Takto vybudované teoretické poznatky zvyčajne vyjadrujú viac-menej adekvátnym spôsobom štruktúru reálnej skutočnosti, kým zmysly podávajú iba jej povrch. Čím je teda vedecká teória v dialektike poznania a skúsenosti vyvinutejšia, tým je súčasne aj

vzdialenejšia od púheho javového povrchu predmetov reálneho sveta. Iba touto cestou môžeme svojim vedomím vždy hlbšie a jemnejšie zachycovať zákonitosti reálneho jestvovania a štruktúru vonkajšej skutočnosti. Ako vidíme, vedecké poznanie spočíva v tom - zaznamenávať štruktúralne a funkcionálne utváranie vonkajšej skutočnosti, ako aj zákonitú kontinuitu jej jestvovania. Túto kontinuitu vyjadrujeme kauzálnymi výrokmi. Súbežne s tým, ako vedeckým skúmaním vždy väčšmi prenikáme pod povrch bežných zmyslových impresií, a súbežne s tým, ako naše vedecké poznatky vždy prenikavejšie zachycujú štruktúru reálnej skutočnosti, aj kauzálnne postihujeme vždy viac než holú javovú sukcesiu, vždy totiž hlbšie prenikáme do samých zákonitostí reálneho jestvovania.

Ak si teda bezprostredne môžeme uvedomovať iba holé zmyslové javy, reálne predmety poznávame iba sprostredkované, a to za pomoci daného pojmového aparátu a rozličných induktívnych pochodov. Chápanie vecí bez pojmovej výbroje je nemysliteľné a vskutku aj všetky naše výroky o objektívnej skutočnosti obsahujú pojmy, ktoré vykazujú vždy určitý stupeň abstraktnosti. Tak napr. zmyslové dáta, ktoré mám, keď pozorujem určité jablko, sú bezprostredne dané, no p o z n a n i e jablka ako reálneho predmetu je sprostredkované, keďže závisí od určitých jednoduchých vedomostí, kontrolnej skúsenosti atď. Pokým ide aj o hlbšie poznanie jeho vnútornej štruktúry, to, pravda, vyžaduje ešte osobitný odborný výskum.

Vráťme sa teraz k intuitívno-realistickej téze, že »bezprostredným poznaním máme možnosť preniknúť až k jeho [= celok originálnej skutočnosti] podstate« (4, s. 125). Akože by to bolo možné, keď z analýzy funkcie poznania vyplýva, že môžeme poznať a vyjadrovať iba zmyslové dáta a rozličné pojmové konštrukcie, budované a utvárané na ich základe? Naše poznatky môžu byť viac-menej adekvátne štruktúre reálnej skutočnosti, no nie už jej p o d s t a t e. Ak teda zmyslové dáta sú viac-menej adekvátne povrchu predmetov a pojmové systavy vyjadrujú štruktúralne a funkcionálne vzťahy reality, nemôžu ich vyslovovať a zachycovať v celej ich kvalitatívnej úplnosti a podstate, a to ani nie je potrebné s hľadiska účelu poznania. A účeloslovne je predsa podmienená aj sama genéza poznávacích schopností. Ako by teda mohli poňať originálny celok v úplnosti a podstatu predmetov vonkajšej skutočnosti?

Ad vocem adekvácie poznania na skutočnosť intuitívno-realistickej téze znie takto: »Možnosť zistiť túto zhodu alebo podobnosť je však vylúčená každému, kto iné poznanie okrem sprostredkovaného neuznáva« (4, s. 86). O šesť strán ďalej Dieška však už smierlivejšie vraví: »ak zmyslové kvality sú subjektívne, vtedy objektívnosť našich poznatkov je značne ohrozená«. Ozaj príťažlivé čaro intuitívneho realizmu je akiste v tomto zistení: »Teórie, ktoré stoja na stanovisku možnosti, ba nutnosti bezprostredného poznania, zbavujú sa ťažkostí s existenciou vonkajšieho sveta spojených« (4, s. 64). Teda nie riešiť ťažkosti, lež sa ich pohodlne zbaviť. Alebo iný citát: »Ak niet mimo poznávanej skutočnosti niečo iné vo vedomí, iba ona sama, niet ani povinnosti dokazovať podobnosti alebo zhodnosti« (2, s. 87).

K r i t i c k ý realizmus však nevyúsťuje v noetický solipsizmus, ako sa mu vytýka, ale má naporúdzi vypracovaný a solidný aparát reálnej verifikácie empirických výpovedí. Overuje sa nim stupeň ich pravdepodobnosti. Platnosť

empirických výrokov má vsutku charakter určitého stupňa pravdepodobnosti alebo hypotetickosti, pretože intelektuálne nemožno zachytiť kvalitnú a ontologickú plnosť reálnej skutočnosti. Reálnu skutočnosť poznávame a vyslovujeme, pravda, pomocou daného teoretického aparátu. Každý vedecký pojem už pred svojou aplikáciou má nejaký obsah, ktorý je formulovateľný a definovateľný inými pojmami tej istej teoretickej štruktúry. Takéto fixácie vedeckých pojmov treba chápať z hľadiska teoretického vývinu iba ako provizorné, t.j. platné tak dlho, kým sa v experimentálnej práci dobre osvedčujú. V dôsledku toho každý subjektívny pocit istoty pri empirickej verifikácii nemôže mať absolútnu objektívnu hodnotu. Takže, ak chceme dosiahnuť vysoký stupeň objektívnej platnosti nejakého výroku, treba vykonať celú seriú aprobačných testov, sústredených na daný predmet verifikácie. Pravda, i takto dosiahnutá vysoká platnosť výroku je nevyhnutne iba provizorná, kým totiž vývinovým premenám nepodľahne celá teoretická štruktúra, do ktorej spadá výrok. Moderná veda nie je už magazínom hotových a definitívnych poučiek, lež otvorenou sústavou poznatkov, ktoré sa dialektikou teórie a skúsenosti postupne zdokonaľujú a prehlbujú, a takto lepšie využívajú v aplikácii na rozličné praktické úlohy, ktoré sa denne vynárajú v spoločensko-kultúrnom prostredí. Rovina najkonkrétnejších konštatácií je, pravdaže, podstatným činiteľom empirickej verifikácie. Musia mať taký tvar, aby mohli nielen fungovať v danej teoretickej štruktúre, lež aby sa mohli aj ľahko priradiť k materiálu, ktorý vyslovujú. Ak je v dôsledku toho nevyhnutné, aby výroky najkonkrétnejšej roviny boli štruktúralne zaraditeľné, treba tiež, aby sa mohli v privátnej evidencii priradiť k svojim empirickým designátom. Chápeme teda, že nie je pravda, ako tvrdí Dieška, že »fakt subjektívnej závislosti zmyslových kvalít vedie nás pri dôslednom noetickom uvažovaní k noetickému fenomenalizmu, idealizmu a skepticizmu« (4, s. 96-7). Nie pri dôslednom, lež jednostrannom uvažovaní. Teda nezodpovedá pravde ani tvrdenie, že by naše predstavy boli závislé »úplne od existencie subjektu« (4, s. 99). Je to príznačná extrémistická a absolutistická črta intuitívneho realizmu, ako konečne vysvitá aj z tohto citátu: »noetické stanovisko kritických realistov zostáva v problémoch noetických iba na polceste« (1). Ten istý autor vyslovuje presvedčenie, že »kritický realizmus nárokuje si kritickosť iba podľa mena« (4, s. 64). Dalo by sa povedať rovnakým tónom a s väčším oprávnením, že Dieškov intuitívny realizmus a s ním úzko súvisiaci »realizmus prirodzený a naivný« je naivný nielen podľa mena.

Po týchto generálnych noetických tézach intuitívneho realizmu, ktoré sme konfrontovali s našim stanoviskom, treba ešte prihliadnuť k logike tejto filozofie, ako sa nám javí v polemickej štúdií prof. Losského proti logickému empirizmu. Dozvedáme sa tu, že súd je vraj »vždy vyjadrením pravdy: vzniká za účasti myslenia, t.j. pozorovania nevyhnutného zväzku, o ktorom svedčí sám predmet...« (s. 121). Rezultát pozorovania reálnej skutočnosti je však empirickým poznatkom, a teda platí vždy len hypoteticky. Preto hypoteticky, lebo empirická verifikácia, ako sme stručne dôvodili, nemôže mať nikdy hodnotu absolútnej aprobácie. Nemôžeme teda súhlasiť ani s náhľadom, že »zväzok subjektu a predikátu je v každom súde syntetická nevyhnutnosť nasledovania: subjekt súdu je dostatočný dôvod a predikát je následok« (s. 121).

Dostatočný dôvod však nie je absolútnym dôvodom, ktorý by podmieňoval nevyhnutnosť. Podľa Losského »taká logicko-ontologická forma, ako syntetická nevyhnutnosť nasledovania, je neoddeliteľná od obsahu. Týmto sa ostro odlišuje od analytickej nevyhnutnosti nasledovania, vyjadrenej formulou: 'SP je P' ... Naopak zas, syntetickú nevyhnutnosť nasledovania možno spozorovať len pri pozornom presliedení za objektívnym obsahom súdu« (s. 121-2). To by však opäť predpokladalo a b s o l ú t n e pozorné a vyčerpávajúce »presliedenie«. A to je nerealizovateľné. Vo svojej knihe *Handbuch der Logik* (Leipzig-Berlin 1927) pýta sa Losskij: »Vskutku, v čom môže spočívať nevyhnutnosť, podľa ktorej, ak existuje S, musí existovať aj P, ktoré je od S úplne rozdielne a ani v najmenšom mu nie je podobné? Postačí túto otázku presne formulovať, aby sa zodpovedajúca odpoveď sama dostavila. Je to tá nevyhnutnosť, pomocou ktorej nekonečne rozmanitý obsah sveta netvorí chaos, lež kosmos, t.j. usporiadaný systematický celok« (s. 38). S touto tézou by bolo však možné súhlasiť iba za predpokladu, že by sme boli schopní intelektuálne preniknúť ontologickú kvalitu originálnej skutočnosti. To však tak nie je, ako sme práve vysvetlili. V skutočnosti empirické výroky sú iba hypotetické a miera ich hypotetickosti kolíše podľa rozsahu zistených determinujúcich činiteľov. Procesy reálneho sveta nemôžeme teoreticky obsiahnuť v ich úplnosti, takže naše výroky o nich platia iba približne. Úplne v ich totalnosti by ich mohol poňať vskutku iba laplaceovský duch.

Musíme sa pozastaviť aj pri Losského tvrdení, že vraj »veta je slovný obal myšlienky. Gramatické formy, kombinácie slov atď., nech by sme vymysleli akékoľvek teórie typov a akékoľvek znaky, vždy môžu viesť k bludom: garancia proti chybám sa skrýva len v schopnosti pozorovať cez všetky gramatické formy a znaky, predmety samy a ich vzťahy« (s. 122). Alebo, ako to lapidárne vyslovil Dieška: noetickej problematike »záleží iba na platnosti a pravdivosti poznatkov a jej podmienkach, a nie na vonkajšom vyjadrovaní týchto poznatkov« (4, s. 63). Schopnosť pozorovať predmety samy však nie je dostatočnou garanciou proti chybám, lebo tou je dostatočne presné chápanie vecí a ich vzťahov, ktoré predpokladá, pokiaľ možno, presný pojmový aparát, podmienený historickým vývinom poznania. O tom najlepšie svedčí účasť významných svetových odborníkov z empirickovedných oblastí (najmä fyziky) na syntaktických a metodologických rozboroch vedeckého jazyka a jeho štýlov, konaných v posledných dvoch desaťročiach v jednotlivých krajinách Európy a Ameriky. Zistilo sa, že hocijaká laxnosť pri vyjadrovaní v skutočnosti nevyhnutne hatí pokrok vedeckej práce, a to najmä v nuansovanejších sférach exaktnej vedy.

Ako syntetické Losskij označuje aj mnohé sudy, ktoré sa ináč všeobecne pokladajú za analytické. Za analytické pokladá iba sudy, ktoré sú vyjadrené formulou »SP je P«, napr. »rovnostanný rovnobežník je rovnobežník«. Naproti tomu za syntetický súd pokladá Losskij napr. aritmetickú rovnicu » $7 + 5 = 12$ «, pretože vraj »za subjekt slúži úloha pripojenia piatich k siedmim a predikát obsahuje riešenie úlohy« (s. 123). Keď sa však prizrieme bližšie, nemôže nám uniknúť, že tu ide o analytickú vetu, ktorej predikát mechanicky bezpečne vyplýva zo subjektu, lebo je s ním identický. V skutočnosti je to vzťah totožnosti, ktorý možno vysloviť tiež ako

» $12 = 7 + 5$ « alebo » $6 + 6 = 12$ « atď. V danom prípade je to jedna z aktualizovaných rovníc identity, ktoré potenciálne poskytuje číslo 12. V logicky vymedzenom rozsahu môžeme aktualizovať hociktorú definíciu pojmu 12, ktoré sú všetky nevyhnutne vzťahom identity, keďže vyslovujú logický obsah daného pojmu. Ako vidíme, rozdiel medzi analytickými a syntetickými vetami je v tom, že analytické vety sú apodikticky isté, lebo pri nich ide o formálny a definitorický vzťah, ktorého pravdivosť nezávisí od množstva vykonaných aprobácií, kým syntetické vety sú empirickými výroky, platnými iba hypoteticky, pretože stupeň ich pravdivosti je podmienený skúsenosťou, ktorú ľudský intelekt nie je schopný v nijakom prípade dokonale vyčerpať. Platnosť analytickej vety je však zjavná hneď, lebo tu ide o vzťah identity. Mimochodom povedané, za analytické vety možno pokladať v danom prípade aj konkrétne výroky, a to vtedy, keď si o d m y s l i m e ich empirickú výpovednú funkciu a traktujeme ich ako konvencionálne platnú definíciu. V tejto formálnej funkcii musia byť iba syntakticky korektné (nekontradiktórické), nakoľko je od nich o d m y s l e n ý ich empirický obsah, t.j. trieda následkov, ktoré majú neanalytický charakter.

Avšak podľa Losského »keby definície boli analytickými súdmi, boli by nespôsobilé odôvodňovať ďalšie poznatky« (*Handbuch der Logik*, s. 156). Podľa nášho náhľadu sú však definície či analytické vety spôsobilé odôvodňovať ďalšie poznatky, a to z týchto dôvodov. Ak sme napr. v rámci platnej logickej syntaxe d e f i n o v a l i človeka ako rozumného tvora, platnosť vety: »všetci ľudia sú rozumní« je nepodmienená skúsenosťou, lebo sme tak rozhodli definíciou. Hoci daný jazyk obsahuje i väčšinu výrazov, vyjadrujúcich empirickú realitu, logické definície ním formulované sa nezapodieajú touto realitou, ale len formálnou štruktúrou tohto jazyka. Pravda, pri stavaní definícií rešpektujeme zreteľ, aby sa čo možno najvhodnejšie ich použitie na empirický materiál. Ak také konkrétne definície z f o r m á l n e h o hľadiska sú apodikticky platné a tautologické, zo sémantického hľadiska ich platnosť je hypotetická, lebo predpokladá znalosť reálnych procesov, ktorá nie je vyčerpatelná.

Pritom neslobodno zabúdať, že praktickým cieľom definícií a najmä tých všeobecných definícií, ktoré veda petrifikovala v podobe sústav axióm, je umožňovať systematizovať empirické výroky z jednotného teoretického aspektu, a to tak, že pomocou nich porovnávame a navzájom kontrolujeme, ako aj konfrontujeme s elementárnymi výroky, ktoré najbezprostrednejšie vyslovujú naše skúsenostné a experimentálne dáta. Všeobecné definície, prijaté za axiómy, ktoré organizujú jednotlivé empirické poznatky do ucelených vedeckých štruktúr, platia a uznávajú sa, pravda, iba tak dlho, kým ich možno adekvovať na daný konkrétny materiál. Ak sa však postupom skúmania vyskytnú zásadne nové poznatky, ktoré už nijako nemožno interpretovať z hľadiska dosiaľ platnej teoretickej sústavy, treba reorganizovať túto sústavu, lebo koniec-koncov rozhodujúcou inštanciou je vždy materiál poznania. Takáto reorganizácia - keďže daná sústava javí zpravidla istú zotrvačnosť a rezistentnosť oproti vývinovým zásahom - ukazuje sa ako dialektický zlom. Je to pochopiteľné, pretože pre adekváciu sústav máme na výber podľa vhodnosti celú seriú priradovacích postupov. Tak napr. euklidovská geometria ako fyzikálna sústava

môže i dnes ešte platiť pre výklad astronomických javov, pravda, za predpokladu, že sa uplatnia složité aplikačné definície, ktoré by ju na ne adekvovaly. Keď takto dialekticky nazeráme na funkciu definícií vo vedeckom vývine, vidíme, že definície majú v ňom pozitívnu a výsostnú úlohu, i keď sa javia z f o r m á l n e j (syntaktickej) stránky ako analytické vety.

Prichodí sa nám ešte pozastaviť nad Dieškovým chápaním pojmu kauzality. Podľa neho pojem kauzality, ak má platiť pre vonkajšiu realitu, musí mať črtu absolútnej istoty. Je to podľa neho logický a zároveň aj ontologický princíp. Že by bola kauzalita empirickou hypotézou, zdá sa mu »z noetického hľadiska nemožné, lebo [!] pravdivosť poznania a naša prirodzená istota o ňom by nebola nijako dokázaná...« (4, s. 101). Podľa Diešku teda zasa z úzkostlivosti o absolútnu empirickú pravdivosť a akúsi prirodzenú istotu poznania treba vraj postulovať apodiktickú platnosť kauzality. Tu sa stretáme zasa s tou istou argumentáciou, akú sme uviedli na začiatku našej kritiky, kde bola reč o základoch intuitívnej noetiky. Tam sme upozornili, že obava pred dôsledkami nejakej tézy nie je logickou zárukou platnosti opačnej tézy. Taká záruka vyplýva len z analýzy postavenej tézy. Pokým ide o pojem kauzality, stačí nám poukázať na to, že ak logická platnosť kontradikcie viet čirej logiky neobstojí, logická platnosť kontradikcie hociktorého kauzálneho výroku t r v á. V dôsledku toho, kým platnosť rýdich logických vzťahov je apodiktická, platnosť kauzálnych výrokov je hypotetická, v skutočnosti z príčiny nemožno apriori dedukovať účinok. Pojem kauzality je teda typicky empirický a istota daného kauzálneho výroku zodpovedá presne rozsahu zistených determinujúcich činiteľov. Spomenuli sme už, že paralelne s tým, ako vedeckým skúmaním prenikáme vždy väčšími a väčšími pod povrch bežných zmyslových dojmov, a teda tým, že naše vedecké poznatky čoraz prenikavejšie zachycujú štruktúru reálnej skutočnosti, i kauzálne zachycujeme postupne vždy viac ako holú javovú sukcesiu, totiž hlboké zákonitosti reálneho jestvovania.

Vedeckými pojmami sa snažíme vyjadrovať svet pokiaľ možno adekvátne. Pravda, dokonalosť našich teoretických a meracích pomôcok je podmienená stavom vývinu príslušnej oblasti poznania. I keď sa nám teda vývinom poznania darí skutočnosť pojmovovo vyjadrovať stále presnejšie, absolútny cieľ v nekonečnej mnohotvárnosti sveta nedosiahneme nikdy. A tak, hoci vlastné kauzálne faktory jednotlivých javov nikdy nespoznáme v ich totálnosti, predsa sa len môžeme vedeckým skúmaním dostať k nim bližšie a bližšie. Empirické výroky o reálnej determinácii nemôžu totiž nikdy dosiahnuť internú a absolútnu exaktnosť viet čirej logiky a matematiky, treba však uznať, že je istý stupňovitý rozdiel medzi púhymi pravidlami a zákonami empirickej oblasti. Treba pripustiť, že pojmy empirickej vedy vyjadrujú reálne jestvovanie raz viac, raz menej adekvátne. Musí stačiť, že vo výskume skutočnosti postupujeme zavše vždy ďalej a ďalej, a že vedecká skúsenosť a experiment sa diferencujú a odhaľujú nám vždy adekvátnejší obraz sveta.

Platnosť daných špecifických kauzálnych a pohybových zákonov je determinovaná ich verifikačnými testami, ktoré zasa vôbec umožňuje okolnosť, že reálne jestvovanie je istým spôsobom pravidelné. Ide tu o empirickú verifikáciu a v dôsledku

toho o nevyčerpávajúci dôkaz ich platnosti. A tak empirické zákony, keďže sú indukzívne podmienené, neplatia s absolútnou istotou, lež vždy iba s určitou pravdepodobnosťou. Pravda, pokrok vedeckého poznania poskytuje vždy solidnejší indukzívny základ pre vedecké konštrukcie. No tento pokrok, keďže je podmienený indukzívne, nikdy nedosiahne stupeň absolútnej istoty. Tu možno konštatovať, že v tých oblastiach vedeckého poznania, kde sme nadobudli určitú pojmovú exaktnosť, bývame svedkami, že pojem kauzality sa nahrádza zákonmi pohybových funkcií, ktoré presnejšie vyjadrujú kontinuitu reálneho jestvovania. Tak napr. ak sa iba povrchne správne vraví, že cyankáli zapričínuje smrť, hlbší vedecký výklad podrobne vysvetľuje jednotlivé fyziologicko-chemické rozkladné procesy zasiahnutého organizmu, a v tomto výklade sa už nestretáme s pojmom kauzality. Hoci pojem kauzálneho zákona vyjadruje kontinuitu jestvovania, vyberať napohľad typické momenty z tejto kontinuity a vyjadrovať ich výrazmi *príčina* a *účinnosť* exaktnému výskumu zvyčajne nevyhovuje.¹ Ako vidíme, to neznačí popretie zákonitej a kauzálnej kontinuity reálneho jestvovania, lež v danom prípade použitie precíznejšieho výrazu exaktno zistených špeciálnych procesov tohto jestvovania. Z týchto vývodov teda vysvitá, že moja definícia princípu kauzality, ktorú Dieška s nesúhlasom cituje vo svojej knihe (s. 101), je náležite doložená.

Napokon sa ešte zastavíme pri *K a n t o v o m* rozlíšení špeciálneho empirického kauzálneho súdu (*iudicium causale*) a princípu kauzality (*principium causalitatis*), ktorý je vraj objektívne platnou apriornou kategóriou, podľa ktorej všeobecne platí, že čokoľvek sa deje, všetko má svoju príčinu. No práve pokrok vedeckého poznania ukazuje, že všade tam, kde takto kategoricky vyslovujeme kauzalitu, môže ísť len o konvencionálne a formálne uznávanú kategorickú platnosť, odôvodnenú iba so zreteľom na to, aby sme vo vedeckom skúmaní mali načas nejakú inštančnú teoretickú autoritu, záväznú, pravdu, len do tých čias, kým sa dobre osvedčuje v dialektike teórie a skúsenosti. Nemôže tu teda ísť o absolútnu empirickú platnosť kauzality v jej jednotlivých prejavoch, lebo to vyvracia sám pokrok a postupné zlepšovanie vedeckého poznania.

Svoju úvahu zakončil Losskij takto: »Nad svetom stojí Boh, ktorý ho stvoril. Boží svet je celkom preniknutý duchovnosťou, duševnosťou a životnou aktivitou; všetko vo svete má kladnú hodnotu alebo hodnotu zápornú a každý proces má cieľavedomý charakter, usmerený na uskutočnenie alebo osvojenie si hodnoty, a preto každý proces má zmysel. Všetky tieto predmety a stránky sveta sú dané v skúsenosti. Ale, žiaľbohu, privrženci empirizmu a zdanlivej vedeckosti počas mnohých desaťročí vyberajú z tejto bohatej sústavy sveta len chudobnú abstrakciu najpovrchnejších stránok sveta, považujúc len tie za dané v skúsenosti a prístupné

¹Pojmy príčiny a účinku boli pôvodne antropomorfocky motivované a kým príčina sa chápala ako aktívna, účinok zasa ako pasívny.

vedeckému poznaniu. Zrieknutie sa Boha, duše, života, hodnôt a zmyslu sveta pokladajú za nevyhnutnú podmienku vedeckosti. Preto taká vedeckosť stojí veľmi ďaleko od vyjadrenia skutočnosti: teda je neempiristická a nevedecká« (s. 136). Prívrženci »zdanlivej« vedeckosti vraj vyberajú z bohatej sústavy sveta len chudobnú abstrakciu najpovrchnejších stránok sveta. Isteže však empirickí vedci počítajú s každou skúsenosťou, pravda, každý vo svojej oblasti skúmania. Z tejto skúsenosti musia nepochybné abstrahovať určité všeobecné poznatky, aby získali teoretický aparát, ktorý by bol adekvátny hlbokým zákonitostiam sveta. Vskutku, čím je ktorá veda diferencovanejšia a exaktnejšia, tým je súčasne aj abstraktnejšia. Bohatosť vedeckého poznania nespočíva v holom opisnom zaznamenávaní povrchných zmyslovo vnímateľných rozmanitosti sveta. Vede musí ísť predovšetkým o jednotný teoretický aspekt výkladu týchto rozmanitostí. V tom je práva vedeckosť, a preto je aj kritický realizmus vedeckejšou ako realizmus intuitívny.

Musíme sa ešte pozastaviť pri vete, ktorú si príznačným spôsobom odcitoval Gula v spomenutom už článku: »Zrieknutie sa Boha, duše, života, hodnôt a zmyslu života pokladajú za nevyhnutnú podmienku vedeckosti« (Slovák XXVI, 29.II.1944). No o to vôbec nejde. Ak sa napríklad fyzik zaoberá problémom gravitácie, výčitka zrieknutia sa Boha atď. je celkom nemiestna, lebo tieto otázky nenáležia do problematiky gravitácie. Tak isto, ak sa logický empirizmus zaoberá problémami logickej syntaktiky, sémantiky, axiomatizáciou, indukciou, slovom, metodologickými problémami vedeckého poznania, je táto výčitka nevhodná, nakoľko tu ide o rozličné techniky vedeckého poznania, ktoré nevyučujú apriori nijaké otázky, vzišlé zo skúsenosti. Je pravda, že mnohé postuláty metafyziky sa nepotvrdzujú vedeckým skúmaním a v dôsledku toho nateraz nepatria do vedy, definovanej ako sústava poznatkov, kontrolovaných navzájom i svojim konkrétnym materiálom. Nemožno zásadne vylučovať, že sa nepotvrdia niekedy neskoršie, veď naše reálne poznatky platia iba hypoteticky, t.j. vykazujú podľa dokonalosti vykonaných verifikačných testov vždy len určitý stupeň pravdivosti, ktorý klesá alebo stúpa s ďalším pokrokom poznania. Chápeme teda, že tieto problémy, ktoré sa nateraz nepodarilo verifikovať, nachodia sa nevyhnutne mimo oblasti vedy a môže sa ich ujať hoci intuitívny realizmus, ktorý svojou údajnou spôsobilosťou absorbovať celok skutočnosti i jej podstatu je na to nepochybné spôsobilejší než »nedokrvený« logický empirizmus či kritický realizmus. Intuitívny realizmus sa ich vskutku aj ujíma, ako vidno z D i e š k o v h o referátu o knihe Losského *Boh i mirovoje zlo* (Filozofický zborník III, 1942, s. 243-8), kde sa osvetľujú vlastnosti tela členov kráľovstva božieho, preberajú sa otázky večných pekelných múk a pod., alebo priamo z L o s s k é h o knihy *Podmienky dokonalého dobra* (Turč. Sv. Martin 1944), z ktorej citujeme: »Tela členov kráľovstva božieho môžu sa skladať len zo svetelných, zvukových, tepelných a podobných obsahov, prístupných smyslom, ktoré obsahy stelesňujú absolútne hodnotný duchovný obsah a majú hodnotu absolútnej krásy« (s. 51). »Funkcií, ako sú výživa alebo pohlavné obcovanie, v tejto ríši niet, no možno povedať, že v nej sú analógie týchto úkonov na spôsob vzájomného prenikania všetkých tiel; je to také sublimované a premenené spojenie tiel, že nemožno preň nájsť slovný názov« (s. 61-2).

V prítomnej štúdii snažili sme sa kriticky zhodnotiť hlavné tézy intuitívneho realizmu, ako sú formulované najmä v slovenských prácach, a konfrontovať ich s kritickým realizmom, ako ho sami chápeme. V tejto stručnej štúdii sme nemohli, pravda, podať podrobný a vyčerpávajúci rozbor, ktorý by predpokladal zahrnutie aj všetkých Losského cudzojazyčných diel. Najviac sme čerpali z knihy J. Dieška, v ktorej sa svojiským spôsobom porovnávajú základné tézy kritického a intuitívneho realizmu, ako na to poukazuje aj podtitul knihy: *K sporu o bezprostredné poznanie skutočnosti v súčasnej noetike*. Nazdávam sa, že pre oboznámenie sa s hlavnými črtami filozofie intuitívneho realizmu sú vskutku dostatočným prameňom slovenské štúdie, veď prof. Losskij v posudku o Dieškovej knihe (Slovák XXVI, 23.VIII.1944) sa vyslovil veľmi pochvalne o knihe vyznavača svojho svetonáhľadu a svojho oddaného asistenta. Okrem toho základné postuláty intuitívneho realizmu uvádza priamo aj citovaná Losského štúdia.

Dieška sa bol vyslovil (v článku *O našej súčasnej filozofii*, Slov. rozhlas IV, 1943, s. 1179-80), že autor tohto rozboru vo svojich filozofických snahách nenašiel »tradičnú oporu« v doterajšej slovenskej tvorbe a že sa vraj jeho filozofická orientácia pravdepodobne stretne aj v budúcnosti s veľkou nechufou u slovenských kultúrnych činiteľov. Sme len zvedaví, ako sa bude týnto činiteľom zažívať intuitívno-realistickej filozofia, ktorej tradičnú oporu Dieška, pravdepodobne, ešte stále hľadá .